

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ*
ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1958 - 1959

1) ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1958

Α΄.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΛΕΡΟΝ (25 ΙΟΥΛ. - 8 ΑΥΓ. 1958)

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Ἡ πολύκολπος νήσος Λέρος, ἐκτάσεως 64 τ. χιλ., ἀνήκει διοικητικῶς εἰς τὸ νησιωτικὸν σύμπλεγμα τῆς Δωδεκανήσου, τοῦ ὁποίου καὶ ἠκολούθησεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὰς ἱστορικὰς τύχας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1204 μ. Χ. μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς τῷ 1947 ἀπὸ τοῦ τελευταίου ξένου δυνάστου τῆς.

Τὸ ἔδαφος τῆς νήσου, κυρίως βουνῶδες, διαμορφούμενον εἰς τίνα σημεῖα εἰς μικρὰς κοιλάδας, εἶναι εἰς μεγάλην ἔκτασιν αὐτοῦ ἄγονον καὶ ἄνυδρον, ἔνεκα δὲ τούτου ἀνεπαρκὲς πρὸς συντήρησιν ἐκ τῆς καλλιέργειας τοῦ τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ 5813 κατοίκων (ἀπογραφή 1951), ὅστις ἀσχολεῖται εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, ὀλιγώτερον περὶ τὴν ἀλιείαν, πρὸς δὲ καὶ εἰς ἄλλα ἐπαγγέλματα βιοτεχνικὰ, ἐμπορικὰ κλπ. Οὕτω τὸ βιοτικὸν ἐνταῦθα ἐπίπεδον ὑπῆρξεν ἀνεκαθεν χαμηλόν, διὸ καὶ πολλοὶ τῶν κατοίκων ἔχουν μεταναστεύσει, ἰδίᾳ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Οὗτοι διὰ χρηματικῶν ἐμβασμάτων πρὸς τοὺς οἰκείους τῶν ἐνισχύουν ἐκεῖθεν τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς νήσου.

Πρὸς συλλογὴν στοιχείων τοῦ ἐκ παραδόσεως λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης ἠσχολήθη ἀπὸ τῆς 25 Ἰουλίου - 8 Αὐγούστου 1958. Εἰργάσθη πρὸς τοῦτο εἰς τὰ κέντρα: *Χωριὸ ἢ Μπροστά*, πρωτεύουσαν τῆς νήσου, τὸν συνεχόμενον συνοικισμόν *Ἁγία Μαρίνα*, εἰς τὸ *Λακκί*, εἰς τὰς ἀγροικίας *Βρωμόλιθος*, *Καμάρες* καὶ *Τουρκοπήγαδο*, χρησιμοποιοῦσας εἰς τοὺς τόπους τούτους πληροφορητὰς καὶ ἐκ τῶν συνοικισμῶν: *Γοῦρνες*, *Λρυμῶνας* καὶ *Παρθένι*.

Συνελέχθη ἀξιόλογος λαογραφικὴ ὕλη, ἣτις κατεγράφη εἰς χειρόγραφον, σχήματος 8ου μεγ., ἐκ σελίδων 487, ὅπερ κατετέθη εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον καὶ κατεχωρίσθη ἐν τῷ βιβλίῳ εἰσαγωγῆς λαογραφικῆς ὕλης ὑπ' ἀριθμ. 2279.¹

* Βλ. Ἐπετηρ. τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου, τόμ. Θ' - Ι' (1955 - 57), σ. 403.

¹ Εἰς τὴν ἐπιτυχῆ ἐκτέλεσιν τῆς λαογραφικῆς ἐργασίας ταύτης εἶχον τὴν βοήθειαν, εἰδικῶς εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν πληροφορητῶν λαογραφικῆς ὕλης, τοῦ καθηγητοῦ κ. Μιχ. Σαμάρκου, τοῦ διδασκάλου κ. Μάρκου Βρατσάλη καὶ τοῦ φαρμακοποιοῦ κ. Θεολόγου Σιδερη.

Ἡ λαογραφικὴ συλλογὴ αὕτη περιλαμβάνει: α) ἐκ τοῦ *ὄλικου βίου* πληροφορίας περὶ τοῦ ἐνδύματος, τῆς διατροφῆς τοῦ λαοῦ, τοῦ γεωργικοῦ καὶ κτηνοτροφικοῦ βίου καὶ τῆς οἰκοδομικῆς τέχνης· β) ἐκ τοῦ *πνευματικοῦ βίου* ὕλην σχετικὴν πρὸς τὰς μαγικὰς καὶ δεισιδαίμονας δοξασίας καὶ συνηθείας, τὴν μαντικὴν, τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν λαϊκὴν ἱατρικὴν, δημῶδη ἄσματα 62, δίστιχα 56, παραμῦθια 50, εὐτραπέλους διηγήσεις καὶ ἀνέκδοτα 12, μύθους 1, παραδόσεις 45, παροιμίας 114, αἰνίγματα 28, πρὸς δὲ περιπαίγματα, εὐχάς, κατάρας, λογοπαίγνια καὶ τοπωνύμια καὶ γ) ἐκ τοῦ *κοινωνικοῦ βίου* περιγραφὴν τῶν κατὰ τὴν γέννησιν, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτὴν, λατρευτὰ ἔθιμα καὶ δοξασίας κατὰ τὰς ἐπισήμους καὶ λαϊκὰς ἑορτὰς τοῦ ἔτους, παιδιὰς καὶ θεσμοῦς λαϊκοῦ δικαίου.*

Ἐπὶ τῆς συγκεντρωθείσης ὕλης ταύτης καὶ τῶν ἐπὶ μέρους φορέων αὐτῆς παρατηρεῖται καὶ ἐναυθὰ τὸ γενικὸν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα φαινόμενον τῆς σταθερᾶς ὑποχωρήσεως πρὸς ἐξαφάνισιν τοῦ μακραίωνος ἐκ παραδόσεως πολιτισμοῦ

*Ἐκ τῶν πληροφορητῶν μου ἀναφέρω ἐδῶ κυρίως τὰς κυρίας Γιασιμῶ Σαριδάκη, Κωνσταντινιὰν Σπύρου, Μαρίαν Μυλωνᾶ καὶ τὸν κ. Ἰωάννην Ἦσυχον. Πάντας τούτους, ὡς καὶ τοὺς λοιπούς, εὐχαριστῶ θερμῶς ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης.

* ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) *Διον. Ἰ. Οἰκονομόπουλος*, Λερισκά, ἦτοι χωρογραφία τῆς νήσου Λέρου. Ἐν Ἀθήναις - ἐν Αἰγύπτῳ 1888. [λαογρ. εἰς σελ. 68, 70, 73 - 74, 79 - 99, 115 - 116].

β) *Γεώργ. Οἰκονόμος*, Λερισκὸν ἄσμα. Ἐφημ. «Φωνὴ τῆς Δωδεκανήσου», ἔτ. Α' (1922-23) ἀρ. 8, σ. 11.

γ) *Aldo Rossato*, Stornelli d'amore dell'isola di Lero. Interpretazione poetica coll'aggiunta di notizie storiche - Geografiche e Folcloristiche. Valdagno 1942 8ον σελ. 151. [53 δίστιχα μετὰ μεταφρ. εἰς τὴν ἰταλικήν].

δ) *Ἀθηνᾶ Ταρσοῦλη*, Μαντινάδες τῆς Λέρου [24]. Δωδεκαν. Ἐπιθεώρ., ἔτ. Α' (1947) σ. 264. - Ὁ γάμος στὴ Λέρο. Αὐτόθι, ἔτ. Β' (1948) σ. 82.

ε) *Ἀθηνᾶ Ταρσοῦλη*, Δωδεκάνησα, τόμ. Β' (Ἀθήναι 1948). (λαογρ. εἰς σελ. 135 - 152, 161-168 κυρίως ἀπὸ σελ. 170 - 192).

ς) *R. M. Dawkins*, Forty-five Stories from the Dodekanese. Cambridge 1950, 4ον [δημοσ. 6 παραμῦθια. ὑπ' ἀρ. 14, 15, 21, 22, 31, 44].

ζ) *Θεόδ. Δ. Μοσχονᾶς*, Λέρος καὶ Λέριοι. Ἀλεξάνδρεια 1950, 8ον σελ. 139. [λαογρ. ἐν σ. 31 - 80].

η) *Μᾶρκος Κουβᾶς*, Μαντινάδες τῆς Λέρου [14]. Καλυμν. Παλμός ἔτ. Β' (1952) ἀρ. τεύχ. 15 - 16, σ. 22.

θ) *Ἀναστ. Καρανασάσης*, Γλωσσικὴ ὕλη ἐκ Λέρου, 1957. (Χρον ἐν τῷ Ἰστορ. Λεξικῷ τῆς Ν. Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀρ. 700β - 700γ, σελ. 295). [Περιλαμβάνεται λαογραφικὴ ὕλη ἐν σελ. 8 - 11, 20 - 21, 35 - 49, 97 - 99, 105 - 108, 113 - 114, 118 - 121, 130 - 135, 141 - 142, 148 - 153, 163 - 199.]

ι) Μαντινάδες τῆς Λέρου [27]. Δωδεκάνησος ἔτ. Β' (1958) ἀρ. 13 - 15, σελ. 21-22.

ια) *Μᾶρκος Βρατσάλης*, Σύμμεικτα λαογραφικὰ τῆς νήσου Λέρου, 1960. (Χρον ἐν τῷ Λαογρ. Ἀρχεῖῳ ὑπ' ἀρ. 2335, σελ. 30).

τοῦ λαοῦ, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν νέων πνευματικῶν καὶ κοινωνικῶν μορφῶν τοῦ συγχρόνου ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων εἰσαγομένου πολιτισμοῦ.

Εἰς τὴν νῆσον ταύτην λόγῳ τῆς συγκεντρώσεως κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἰταλοκρατίας ἀπὸ τοῦ 1912 - 1943 ξένων, πρὸς δὲ καὶ ἐργατῶν ἐκ διαφόρων νήσων διὰ τὰ ἐκτελούμενα ἐνταῦθα στρατιωτικῆς φύσεως ἔργα, ἠσκήθη ἔτι διὰ τῶν παραγόντων τούτων ἐπίδρασις πρὸς φθορὰν καὶ ἀλλοίωσιν πολλῶν μορφῶν τοῦ λαϊκοῦ βίου, ἰδίᾳ εἰς τὸ ἔνδυμα, τὸν οἰκιακὸν βίον καὶ τὸν πνευματικόν, ἀντιθέτως πρὸς τὸν γεωργικὸν καὶ τὸν κτηνοτροφικόν, ὅστις διετηρήθη ἀλώβητος λόγῳ τῆς μὴ εἰσαγωγῆς ἀκόμη τῶν συγχρόνων μέσων καὶ τρόπων καλλιέργειας τῆς γῆς καὶ κτηνοτροφικῆς ἐκμεταλλεύσεως.

Φορεῖς κυρίως τοῦ ἐκ παραδόσεως βίου τούτου εἶναι ἀκόμη μόνον οἱ ὑπὲρ τὴν μέσην ἡλικίαν εὗρισκόμενοι, τῆς νεωτέρας γενεᾶς ἀκολουθούσης καὶ προσαρμοζομένης πρὸς τὰς νέας πολιτιστικὰς μορφὰς τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Ἐκ τῆς συλλεχθείσης ὕλης ταύτης, ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ παραδόσεις. Αὗται, ὡς γνωστόν, ἀποτελοῦν δι' ἕκαστον τρόπον τὴν κατὰ παράδοσιν, δηλαδὴ εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ἱστορικὴν φυσιογνωμίαν του. Ὑπὸ τὴν σημερινὴν των μορφὴν, διαμορφωμένην συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ λαοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐκάστοτε τοπικῶν γεγονότων, διασώζουσι στοιχεῖα ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Αἱ καταγραφεῖσαι δημῶδεις παραδόσεις τῆς Λέρου διακρίνονται εἰς μυθολογικὰς, ἱστορικὰς, ἀγιολογικὰς, ἐκκλησιῶν κ. ἄ. Ἐκ τούτων κάμνομεν λόγον ἐνταῦθα περὶ τῶν μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν παραδόσεων, οἷαι αἱ περὶ τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Λέρου, αἱ περὶ τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου καὶ αἱ περὶ τοῦ ὁσίου Χριστοδοῦλου ἐν Λέρῳ, εἶτα δὲ ἰδρυτοῦ τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάτμῳ.

Αἱ παραδόσεις περὶ τὸν *ὁσιον Χριστόδουλον* (σ. 167 - 168, 184 - 85)¹ ἀναφέρουν περὶ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἐκ Μ. Ἀσίας εἰς Κῶ καὶ ἐξ αὐτῆς εἰς Λέρον ἔνθα ἵδρυσεν εἰς τὸ Λακκί τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου (σελ. 167), μετόχιον μέχρι πρό τινος τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου· εἶτα δὲ περὶ τῆς διαπεραιώσεώς του ἐκ Λέρου εἰς Πάτμον, ὅτε μαθοῦσα ἡ βασίλισσα, σύζυγος τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, περὶ τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐκ Λέρου ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὸν κάμπον τοῦ Παρθενίου ἐν Λέρῳ, ἀνήκοντα μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὴν Μονὴν τῆς Πάτμου. Κατὰ τὴν πρώτην παράδοσιν (σ. 167-68) *ὁ ὁσιος Χριστόδουλος ἤφυνεν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν*

¹ Αἱ παραπομπαί, ὡς καὶ κατωτέρω, γίνονται εἰς τὴν ὡς ἄνω (βλ. σ. 249) ὑπ' ἀρ. 2279 χειρογράφων συλλογῆν.

κ' ἤρθε στήν Κῶ κ' ἔχτισε τὸ ναὸ τῆς Παναγίας. Ἐπειδὴς ὀρχότανε πολλὸς κόσμος νὰ τότε βρῆ καὶ δὲν τὸν ἄφηνε ἡσυχο, ἤφνε κ' ἤρθε στὴ Λέρο στὸ Λακκὶ κ' ἔχτισε τὸ ναὸ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Μετά, ὀπειδὴς δὲν τὸν ἄφηνε ὁ κόσμος ἡσυχο, ἤφνε κ' ἐπῆε στήν Πάτινο (= Πάτμον).

Ἡ βασίλισσα ἔμαθε πὼς ὁ ἅγιος Χριστόδουλος ἤφνε ἀπὸ τῆ Λέρο καὶ τότε ἐχάρισε στὸν ὄσιο Χριστόδουλο τὸν κάμπο Παρθενῶνα. Ὁ κάμπος αὐτὸς εἶναι στὸ Παρθένι κ' εἶναι ἀκόμη τοῦ Μοναστηριοῦ τῆς Πάτινος.

Κατὰ τὴν ἐτέραν παράδοσιν (σ. 184 - 85) ὁ ὄσιος Χριστόδουλος ἤρθε πρῶτα στὴ Λέρο καὶ ἀπὸ τῆ Λέρο ἐπῆε στήν Πάτινο. Ἐμπαρκάρησε ἀπὸ τὸ Παρθένι. Ἐχει ἓνα βράχο στήν ἀκρὴ στὴ θάλασσα ὅπου ἀκκούμπησε τὴ χέραν του κ' ἔμεινε πάνω τὸ σημάδι ὡς σήμερα. Μετὰ ἔρριξε τὸ ράσο ντου πάνω στὴ θάλασσα κ' ἐπέρασε στήν Πάτινο.

Αἱ παραδόσεις αὗται, ἐκ πρώτης ὄψεως αἰτιολογικαὶ τῆς κτήσεως τῶν σημερινῶν περιοχῶν τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου εἰς τὴν Λέρον, ἔχουν ἱστορικὴν ἀξίαν, διότι ἀναφέρουν, συμφώνως καὶ πρὸς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς, δηλ. τὸν Χρυσόβουλλον λόγον τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῷ 1088¹ καὶ τὴν ὑποτύπωσιν τοῦ ὁσ. Χριστοδούλου,² περὶ τῶν κινήσεων τοῦ τελευταίου, δηλ. τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου, ἐκ Κῶ πρὸς ἐγκατάστασίν του εἰς Πάτμον καὶ ἴδρυσιν ἐκεῖ περὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου.

Ἡ πρώτη παράδοσις ἀναφέρει ὅτι ἡ βασίλισσα ἐχάρισεν εἰς τὸν ὄσ. Χριστόδουλον τὸν κάμπο Παρθενῶνα, δηλαδὴ τὴν περιοχὴν τοῦ Παρθενίου εἰς τὸ βόρειον τμήμα τῆς νήσου Λέρον. Ἡ πληροφορία αὕτη προέρχεται πιθανώτατα ἀπὸ τὴν μοναχικὴν διατάξιν τοῦ ὁσ. Χριστοδούλου, ἔνθα ὁ ἴδιος ἀναφέρει περὶ τῆς μεσιτεύσεως τῆς μητρὸς τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, τῆς Ἄννης Δουκαίνης τῆς Δαλασσηνῆς, πρὸς παραχώρησιν εἰς αὐτόν, δηλ. τὸν ὄσ. Χριστόδουλον, τῆς νήσου Πάτμου πρὸς ἴδρυσιν ἐκεῖ Μονῆς.³ Ἰδιαιτέρως ὅμως σημαντικὴ εἶναι ἡ πληροφορία τῆς ἐν λόγῳ δημώδους παραδόσεως ὅτι ὁ ὄσ. Χριστόδουλος ἤλθεν εἰς Λέρον καὶ ὅτι διεπεραιώθη εἰς τὴν Πάτμον ἐκ τοῦ λιμένος τοῦ Παρθενίου, κειμένου εἰς τὸ βόρειον μέρος τῆς νήσου. Ἡ παράδοσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται ὅτι συμπληρῶναι τὰς σχετικὰς εἰδήσεις τῆς μοναχικῆς διατάξεως τοῦ ὁσ. Χριστοδούλου, καθ' ἣν, λαβὼν οὗτος τὴν Πάτμον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, παρεχώρησεν

¹ Βλ. *Κυράλλου* ἱεροδιακόνου *Βοήθη*, Ἀκολουθία ἱερὰ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Χριστοδούλου τοῦ Θαυματουργοῦ. Ἔκδ. 3η. Ἀθήνησιν ρωπδ', σ. ιβ' κ.εξ.

² Ἐνθ' ἀν., σ. 63 κ.εξ.

³ Αὐτόδι, σ. 77.

εἰς τὸ Δημόσιον τὰς μοναστηριακὰς κτήσεις του εἰς τὸ Πυλὶ τῆς Κῶ καὶ εἰς Στρόβηλον τῆς Μ. Ἀσίας, διατηρήσας μόνον τὰς εἰς Λέρον, εἰς τὰ προάστια *Τεμένιον* καὶ *Παρθένιον*, καὶ τὰς νησιδὰς Ἄρκειοι καὶ Λειψοί.¹ Μὲ τὸ χρυσόβουλλον τῆς παραχωρήσεως εἰς χεῖρας μετέβη ὁ ὄσ. Χριστόδουλος μετὰ τοῦ βασιλικοῦ νοταρίου, κριτοῦ καὶ ἀναγραφέως τῶν Κυκλάδων νήσων, Νικολάου τοῦ Τζάνδη εἰς Κῶ, ὅπου ὁ Ὅσιος παρέδωκε τὰ ἐκεῖ κτήματά του εἰς τὸ Δημόσιον, δηλαδὴ εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτοῦ τὸν Τζάνδη, ὕστερον δ' ἦλθε μετ' αὐτοῦ εἰς Πάτμον ὅπου καὶ παρέλαβε τὴν νῆσον.² Τὸ κείμενον τῆς ὡς ἄνω μοναχικῆς διατάξεως ὑποδηλώνει ἀπλῶς ὅτι ὁ ὄσιος Χριστόδουλος ἐγκατεστάθη ὡς κύριος καὶ εἰς τὰς λοιπὰς κτήσεις «τὰ λοιπά», αἱ ὁποῖαι ἀνεγνωρίζοντο εἰς αὐτόν, δηλαδὴ εἰς τοὺς Λειψούς, Ἄρκειους καὶ τὴν Λέρον. Δὲν ἀναφέρει ὅμως περὶ τῆς ἐπισκέψεως αὐτοῦ εἰς Λέρον περὶ τῆς ὁποίας λέγει ἡ δευτέρα, ὡς ἀνωτέρω, παράδοσις. Φαίνεται ὅτι ὁ ὄσιος Χριστόδουλος, προερχόμενος ἐκ Κῶ μετὰ τοῦ βασιλικοῦ νοταρίου, τοῦ Τζάνδη, προσωρμίσθη πρῶτον εἰς τὸ σημερινὸν Λακκὶ τῆς Λέρου, ὅπου παρέλαβε τὸ προάστιον *Τεμένιον*, τὰ σημερινὰ *Τεμένια*, ἐκεῖθεν δὲ διασχίσας τὴν νῆσον πρὸς βορρᾶν μετέβη εἰς τὸ βόρειον μέρος αὐτῆς πρὸς παραλαβὴν καὶ τοῦ ἐτέρου προαστίου, τοῦ *Παρθενίου*. Εἶτα δὲ ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ ὄρμου τούτου πρὸς τὴν Πάτμον. Τὸ γεγονός τοῦτο, συμβάν περὶ τὸ 1089, καὶ περὶ τοῦ ὁποίου δὲν λέγει σαφῶς ἡ γραπτὴ μαρτυρία, μᾶς τὸ διασώζει ἡ δημώδης παράδοσις (σελ. 184-185).

Μὲ ἰδιαιτέρον ὄλως σεβασμὸν ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ λαοῦ αἱ περὶ τὴν *Παναγίαν* τοῦ *Κάστρου* παραδόσεις (βλ. εἰς σελ. 56, 242, 273, 349). Ἡ εἰκὼν ἐνταῦθα τῆς Παναγίας εἶναι τὸ ἱερόν παλλάδιον τῆς νήσου καὶ ἡ προστάτις τῶν κατοίκων εἰς περιστάσεις ἐξαιρετοῦ ἀνάγκης (εἰκ. 1).

Εἰς τὴν Παναγίαν τοῦ Κάστρου καταφεύγουν καὶ σήμερον ἔτι πολλοὶ ἀσθενεῖς διὰ τὸ νὰ τύχουν θεραπείας.³ Αἱ μητέρες τάσσουν εἰς αὐτὴν τὰ ἄρρωστα παιδιὰ των νὰ γίνουν καλὰ καὶ τὰ προσάγουν τὴν παραμονὴν τῆς ἑορτῆς της, τὴν 15 Αὐγούστου, ἐνδεδυμένα μὲ μαῦρον ἔνδυμα καὶ ἀνυπόδητα πρὸ τῆς εἰκόνης της (βλ. σελ. 286 - 288, 290, 348.) Εἰς αὐτὴν προσέτρεχον παλαιότερον καὶ οἱ κινδυνεύοντες ἐξ ἐχθρικών ἐπιδρομῶν, ὑπὸ Τούρκων, πειρατῶν καὶ ἄλλων, ἵνα σωθοῦν, αὐτὴν δ' ἐπεκαλοῦντο καὶ ἐπικαλοῦνται ἔτι οἱ ναυτιλλόμενοι εὐρισκόμενοι ἐν κινδύνῳ (βλ. σελ. 56, 242, 273, 349, 483).

¹ *Κυρίλλου* ἱεροδιακόνου *Βοϊτῆ*, ἐνθ' ἀν., σ. 77 - 79.

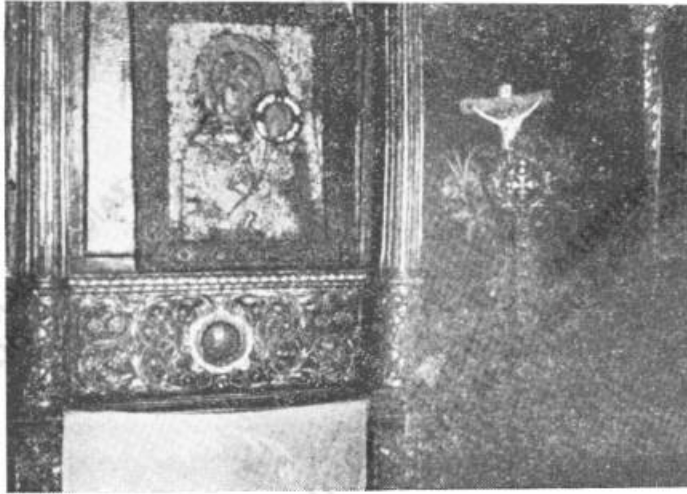
² *Αὐτόθι*, σ. 81.

³ Βλ. καὶ *Διον. Ἱ. Οἰκονομοπούλου*, *Λερισκά*, ἥτοι χωρογραφία τῆς νήσου Λέρου. Ἐν Ἀθήναις - ἐν Αἰγύπτῳ 1888, σ. 115.

Περὶ τῆς Παναγίας τοῦ Κάστρου κατεγράφησαν ὑπ' ἐμοῦ πέντε δημόδεις παραδόσεις χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι. Μία τῶν παραδόσεων τούτων (σ. 56) λέγει. *Στὸν παλιὸ καιρὸ ἐρχόντανε ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Λέρος μιὰ φρεγάδα γιὰ ν' ἀρπάζουνε τὸ νησί. Ἡ Παναγιά τοῦ Κάστρου εἰσήκωσε ἕνα ἀνέφαλο¹ ἀπὸ στάχτη καὶ δὲν ἔβλεπαν ἀπὸ τὸ καΐκι οὔτε τεμόνι οὔτε παννιὰ νὰ κάμουνε. Μόνο ἐδῶσα πρὸς τὰ πίσω καὶ τὸ 'καυχηθῆκανε τὸ θάμα αὐτό.*

Τὸν ἐρχόμενο χρόνο ντόπιοι τῆς Ἀνατολῆς ἦρθα μὲ λάδι καὶ μὲ κεριά, δῶρα τῆς Παναγίας.

¹ Ἐτέρα παράδοσις (σ. 273) ἀναφέρει ὅτι: *στὸν παλιὸ καιρὸ, πάνω στὸ Κά-*

Εἰκ. 1. Ἡ Παναγία τοῦ Κάστρου.

στρο ἦσαν τὰ σπίτια. Στὴν Παναγιά στὸ Κάστρο ἦτανε ἕνας καλόγερος ποὺ τὸν ἐλέγανε Σεραφεῖμ.

Ἄμα ἐρχόντανε φρεγάδες οἱ τούρκικες κι ἀνεβαίνανε οἱ Τοῦρκοι γιὰ νὰ σκαλώσουν στὸς τοίχους τοῦ Κάστρου, τότες ὁ καλόγερος ἤβλεπεν τὴν Παναγία ποὺ ἐπήγαινε μ' ἕνα φροκάλι (=σκούπα ἀπὸ βροῦλλα) στὸ χέρι καὶ τὸ 'βούτα στὴ στάχτη καὶ ἐοράντιζε μ' αὐτὸ ἐκεῖα ποὺ 'ρχόντανε οἱ Τοῦρκοι καὶ τοὺς ἐστράβωνε μὲ τὴ στάχτη. Κι ὁ καλόγερος ἔλεε στὶς γυναῖκες νὰ κάνουν δέησι καὶ νὰ μὴ βυζαίνουν τὰ παιδιά.

Τότες εἶδε ὁ Σεραφεῖμ νὰ ἔρχωνται ἄλλα καράβια κι ἀπὸ τίς φωνὲς ἄκουε πὼς εἶναι ἐλληνικά. Κι ὅπως ἦταν. Σὲ λίγο αὐτὰ τὰ καράβια ἔβαλαν φωτιὰ στὲς φρεγάδες τὲς τούρκικες.

¹ σύννεφον.

Ἡ δευτέρα παράδοσις αὕτη, μεταπλασμένη ἀσφαλῶς ἐκ παλαιότερας, νομίζω ὅτι διασώζει τὸ ἱστορικὸν γεγονός τῆς ἀποφασιστικῆς διὰ τὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα τοῦ 1821 ναυμαχίας τοῦ Γέροντα τῆ 28 Αὐγ. 1824 μεταξὺ τοῦ στόλου τῶν ναυτικῶν νήσων Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν καὶ τοῦ ἠνωμένου Τουρκοαιγυπτιακοῦ.

Ἡ ναυμαχία αὕτη διεξήχθη εἰς τὸ στενὸν μεταξὺ Λέρου καὶ Μ. Ἀσίας, ἐθεῶντο δ' αὐτὴν ἐκ τῶν ὑψωμάτων τῆς νήσου οἱ Λέριοι. Ἡ πληροφορία τῆς παραδόσεως ὅτι ἦλθαν καράβια ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα «σὲ λίγο ἔβαλαν φωτιά στὲς

Εἰκ. 2. Τὸ Κάστρο τῆς Λέρου.

φρεγάδες τὲς τούρκικες» (σ. 273) φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸ γεγονός τῆς πυρπολήσεως κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην τῆς μεγάλης ἐκ Τύνιδος ἐχθρικῆς φρεγάδας ὑπὸ τῶν ὑδραίων πυρπολητῶν Γ. Βατικιώτου καὶ Γ. Παπαντώνη.¹

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι ἔτι αἱ παραδόσεις: ἡ περὶ τοῦ πρώτου οἰκισμοῦ τῆς Λέρου (σελ. 166), ἡ περὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὰ Λέπιδα, ὅπου σήμερον αἱ βασιλικαὶ Σχολαὶ Λέρου, τοῦ ὁποίου τὴν ἐκκλησίαν δὲν ἠδυνήθησαν οἱ Ἴταλοι νὰ κρημνίσουν ἀτιμώρητοι (σελ. 353 - 54) Ἐπίσης ἡ περὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, γέρου μὲ γενειάδα, διατρίβοντος ἐν τῇ θαλάσῃ καὶ προστρέχοντος εἰς βοήθειαν τῶν κινδυνευόντων ἐν αὐτῇ (σελ. 404 - 405), αἱ περὶ Ἀράπηδων, φυλάκων θησαυρῶν (σελ. 422), αἱ παραδόσεις περὶ ἀναράδων (βλ. σελ. 8 - 9, 167, 295, 352 - 53),

¹ Βλ. περὶ τοῦ γεγονότος καὶ Διον. Ἰ. Οἰκονομοπούλου, Ἐνθ' ἀν., σ. 187.

αίτινες παρά τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά των ὡς λευκοφοροῦσαι νύμφαι καὶ χορεύουσαι πλησίον τῶν πηγῶν καὶ εἰς τὰ ἀλώνια κατὰ τὴν νύκτα ἢ τὴν μεσημβρίαν συγχέονται πρὸς τοὺς Καλικαντζάρους καὶ τὴν Γελλῶ κ. ἄ.

Ἐκ τῶν λατρευτικῶν ἔθιμων δέον νὰ σημειωθῇ τὸ τῆς παραμονῆς τῆς 1ης Σεπτεμβρίου. *Μόλις νυκτώσῃ καὶ ἀνάψουν τὸ φῶς, θὰ βάλουν χάμαι τὸ καρπούζι καὶ τὸ ρούδι καὶ γλυκὸ τοῦ κουταλιοῦ νὰ ῥθῇ τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ τὴν νύκτα νὰ φάῃ καὶ γιὰ νὰ ῥυαὶ τὸ σπίτι ὀλοχρονῆς τοῦ χρόνου γεμᾶτο ὡς τὸ ρούδι* (σελ. 24 καὶ 291).¹ Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶναι ἀσφαλῶς ἐπιβίωσις τῶν ἀρχαίων προσφορῶν.

Ἐκ τῶν νεκρικῶν νομίμων σημειοῦμεν περὶ τῆς παλαιότερον συνηθείας τῆς προθέσεως τοῦ νεκροῦ κατατεθειμένου ἐπὶ τοῦ δαπέδου τῆς οἰκίας (σ. 397). Τὸ ἔθος τοῦτο συνδέεται προφανῶς πρὸς τὴν ἀρχέγονον δοξασίαν περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ νεκροῦ εἰς τὴν μητέρα γῆν.²

Τὰ κομιζόμενα εἰς τὴν ἐκκλησιάν κόλλυβα κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ἀγ. Θεοδώρων λέγονται «κόλλυβα τοῦ κακοθανάτου γιὰ τὸ κάνουν στὴν Ἐκκλησία οἰκογένειες πού ἔχουν πνιμένους καὶ σκοτωμένους, κακοθανατισμένους, γιὰ νὰ τοὺς μνημονέψουν» (σελ. 227 - 28).

Εἰς τὸν λαϊκὸν βίον τῆς Λέρου, ἰδίᾳ εἰς τὰ λατρευτικὰ αὐτοῦ στοιχεῖα, ἐπίσης εἰς τὰς δεισιδαίμονας δοξασίας καὶ ἐνεργείας καὶ εἰς ἄλλας ἔτι ἐκδηλώσεις παρατηροῦνται πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὸν τῆς γειτονικῆς Καλύμνου. Σημειῶ ὡς τοιαῦτα στοιχεῖα: τὴν μαγικὴν ἀποτροπὴν, ἥτοι τὸ κόψιμο τῆς τρούμπας, τοῦ ἀνεμοστροβίλου, ἐν τῇ θαλάσῃ (σελ. 5-6), τὰς περὶ στοιχειῶν δοξασίας (σελ. 185), τοὺς φανούς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κληδόπου (σελ. 413-414), τὸ ἀμίλητο νερὸ τῆς Πρωτομαγιάς (σελ. 33), τὸ τῆς προθέσεως τοῦ νεκροῦ, ὡς ἀνωτέρω, κατατεθειμένου ἐπὶ τοῦ δαπέδου (σελ. 397) κλπ., ἀπαντῶντα ὁμοίως καὶ εἰς τὴν Κάλυμνον.³

Ἡ λαϊκὴ κατοικία ὑπὸ τὴν ἀπλουστέραν τῆς μορφῆν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα δωμάτιον, τὸ ὁποῖον ἔχει σχῆμα στενοεπίμηκες μὲ πρόσοψιν καὶ εἴσοδον ἐκ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι γενικώτερον Δωδεκανησιακὸς⁴ ἀλλὰ καὶ νηνησιωτικὸς. Ἐκ τούτου διαφέρει εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν του μορφῆν πύργος ἐρειπωμένος, κείμενος εἰς τὴν βορειοδυτικῶς τοῦ λιμένος Λακκὶ ἐξοχικὴν θέσιν Βαγιαῖα

¹ Πρβλ. καὶ Διον. Ἰ. Οἰκονομόπουλον, ἔνθ' ἀν., σ. 97.

² Βλ. Alb. Dieterich, Mutter Erde³, Leipz. - Berl. 1925, σελ. 25 κ. ἐξ.

³ Βλ. εἰς τὸ περ. «Καλυμνιακὸς Παλμός», ἔτ. Β' (1952-53) ἀρ. 23, σ. 23. ἔτ. Γ' (1953-54) ἀρ. 30-31, σελ. 44. ἀρ. 32, σ. 21. ἔτ. Δ' (1954-55) ἀρ. 37-39, σελ. 51.

⁴ Βλ. καὶ Γεωργ. Ἀ. Μέγα, Λαϊκὴ κατοικία, σελ. 34, 37 (Δωδεκάνησος, τόμ. Β', Τὸ οἰκιστικὸ καὶ πλαστικὸ πρόβλημα. Ἀθῆναι 1950. Ἔκδοσις τοῦ Ὑπουργείου Ἀνοικοδομῆσεως, ἀρ. 21).

(εἰκ. 3). (Ὅμοιος πύργος, ἐστεγασμένος, σώζεται καὶ εἰς Λακκί, ὑπῆρχε δὲ καὶ τρίτος καταστραφείς εἰς τὴν θῆσιν Βρωμόλιθος).

Ὁ πύργος τῆς Βαγιαῆς εἶναι γνωστός σήμερον μὲ διάφορα ὀνόματα, Πύργος τοῦ Ρούσου ἢ τοῦ Μαρατάκη ἢ τοῦ Σκοπελίτου, ἴσως ἐκ τῶν διαφόρων κατὰ καιροὺς κτητόρων του, φαίνεται δὲ ὅτι κατῳκεῖτο, κατὰ πληροφορίας τῶν γεροντιοτέρων, πρὸ ἑκατὸν ἐτῶν καὶ παλαιότερον. Ἀποτελεῖται οὗτος ἐξ ἑνὸς δωματίου, διαστάσεων ἐσωτερικῶς 5,25 μ. × 3,50 μ., τὸ ὁποῖον διὰ δύο ἐσωτερικῶν ὀρόφων (κρεββάτων) διηρεῖτο εἰς τρεῖς χώρους, τὸν ἰσόγειον, τὸν πρῶτον καὶ δευτερον ὄροφον, ἐπικοινωνοῦντας διὰ κλίμακος. Πρὸς προστασίαν τοῦ πύργου ἀπὸ ἕξωθεν ἐπιθέσεως, πλὴν τῶν παραθύρων εἰς ἀρκετὸν ὕψος, εὐρίσκεται ἀνωθεν τῆς εἰσόδου, κειμένης ἐπὶ τῆς πρὸς ἀνατολὰς μακρᾶς πλευρᾶς ὁ κλέφτης, ὅπῃ ἐκ τῶν ἔνδον πρὸς τὰ ἕξω. Δι' αὐτῆς ἔρριπτον οἱ ἐντὸς ζεστό νερὸ κατὰ τῶν ἐπιχειρούντων τὴν παραβίασιν τῆς θύρας.

Οἱ πύργοι οὗτοι θὰ ἐχρησίμευον ὡς καταφύγιον ἐν κινδύνῳ ἐξ ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν. Τοι-

οῦτοι πύργοι σώζονται Εἰκ. 3. Ὁ πύργος τοῦ Ρούσου, (τοῦ Μαρατάκη ἢ τοῦ Σκοπελίτου). καὶ ἐν Ρόδῳ.¹

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τέλος περὶ τοῦ πῶς ὁ λαὸς παραλαμβάνει στοιχεῖα ἐκ τῆς λογίας παραδόσεως καὶ μεταπλάσσει ταῦτα συμφώνως πρὸς τὸ ἰδικὸν του πνεῦμα ἀποτελεῖ ἡ κατωτέρω διήγησις τοῦ Ἀριστείδου Ζόρζου, ἐτῶν 72, ἀγραμμάτου (σελ. 140).

Κάποιος τσοπάνης ἔμενε σ' ἓνα νησι πάνω μὲ τὴ γυναικάν του, τὰ ζῶα ντου, πρόβατα, κατσίκες, ἀελιές (=ἀγελάδες), γαδούρι, φορᾶδα, ἓνα γουρνούνι, ἓνα μουλάρι.

Ὅπου ἡ γυναικὰ αὐτὴ ἐγέννησε κ' ἔκανε ἓνα ἀγοράκι. Στὸ χρόνο ἴπθανε ἡ μάνα. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ παιδί ἐμεγάλωνε. Ἐφτασε δεκατριῶ χρονῶ κ' ἐζήτηξε ὁ πατέρας του νὰ τ' ἀναδείξῃ, νὰ δῆ τὸν κόσμον.

Τὸ πῆρε τὸ παιδί καὶ βγαίνει στὸν Πειραιᾶ. Βλέπει μιὰ γυναικὰ τὸ παιδί. «Πατέρα, τί ἔναι αὐτό;» — «Διάλογος, παιδί μου», τοῦ λέει ὁ πατέρας.

¹ Βλ. Ἀναστ. Βρόντη, Παλιὰ σπίτια τῆς Ρόδου, Ρόδος, 1950, σ. 32.

Πάει παραπάνω. «Πατέρα! νὰ κι ἄλλος διάολος».

— «Τὸ ξέρω, παιδί μου», λέει ὁ πατέρας.

— «Πατέρα, νὰ κι ἄλλος διάολος!»

Βλέπει ἀπὸ δῶ, βλέπει ἀπὸ κεῖ τὸ παιδί.

Πᾶνε σ' ἓνα ξενοδοχεῖο γιὰ νὰ φᾶνε. Ἐκεῖ πὸν φάγανε τοῦ λέει ὁ πατέρας. «Παιδί μου, μὴ ντροπιαστῆς νὰ μοῦ πῆς, τί σ' ἀρέσει σ' αὐτὸ τὸν κόσμο».

«Πατέρα! μ' ἀρέσει ὁ διάολος», εἶπε τὸ παιδί.

Τῆς λαϊκῆς διηγῆσεως ταύτης, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε τύχει εὐρύτερας ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐπεξεργασίας διὰ τῆς προσθήκης εἰς αὐτὴν θεματικῶν στοιχείων ἐκ τῶν περὶ τὸν διάβολον καὶ τὴν γυναῖκα παραμυθιακῶν καὶ εὐτραπέλων διηγῆσεων, ὁπότε πλέον θὰ καθίστατο δυσδιάκριτος, ἡ ἀρχικὴ πηγὴ αὐτῆς εἶναι τὸ γνωστὸν λογοτεχνικὸν ἔργον τοῦ Ἰωάννου Κονδυλάκη, «Ὁ Πατούχας».

Β'.

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΙΣ ΜΕΓΑΝΗΣΙ ΛΕΥΚΑΔΟΣ (1·15 ΙΟΥΛΙΟΥ 1958)¹

ὑπο ΔΗΜ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ

Τὸ Μεγανήσι, γνωστὸν ἐπισήμως καὶ ὡς Τάφος, κεῖται νοτίως καὶ ἀνατολικῶς τῆς νήσου Λευκάδος, ἀποτελεῖ δὲ μετὰ τῆς ἐτέρας νησίδος Καλάμου οἰονεὶ γέφυραν πρὸς τὴν κεντρικὴν Ἀχαρνανίαν. Εἶναι ἡ μεγίστη μετὰ τῶν νησίδων Σκορπιός, Σκορπίδι, Σπάρτη, Τσόκαρι, Χελώνι καὶ Μαδουρὴ τοῦ Λευκαδίου ἀρχιπελάγους ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομά της. Εἶναι πιθανώτατα ἡ Ὀμηρικὴ Τάφος (Ὀδυσσ. α, στ. 103 - 5, 180 - 7 καὶ 264), ἐκ τούτου δὲ καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὀμιλοῦν μεθ' ὑπερηφανείας διὰ τοὺς ἀρχαίους βασιλεῖς τῆς νήσου Πτερέλαον καὶ Μέντην, δεικνύοντες σχετικὰ ἀρχαιολογικὰς τοποθεσίας, ἀπεικονίζον δὲ τούτους καὶ εἰς τὰς σφραγίδας τῶν Κοινοτήτων των.

Ἡ νῆσος ἔχει ἔμβαδὸν 24 τετραγ. χιλιομέτρων, εἶναι πλατυκέφαλος καὶ μονοσκελῆς, πολύκολπος εἰς τὸ βόρειον τμήμα καὶ βραχώδης εἰς τὸ νοτιοδυτικόν, ὄρεινὴ καὶ ἄγονος κατὰ τὸ μῆκος αὐτῆς, καλλιεργεῖται ὁμως καὶ εἶναι πλήρης ἐλαιοδένδρων εἰς τὸ πλατὺ τμήμα της.

Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἔχουν συγκεντρωθῆ οἱ 2.800 κάτοικοι τῆς νήσου, οἰκοῦντες εἰς τρεῖς ἰσοπληθεῖς κοινότητες, τὸ Βαθύ, πρωτεύον ἐπίγειον εἰς τὸν ὀμώνυμον κόλπον· τὸ Σπαρτοχώρι, ἄνωθεν ἐτέρου κόλπου δυτικώτερον, καὶ τὸ Κατωμέρι, εἰς τοὺς ὑπερθεν τοῦ Βαθέος λόφους. Αἱ κοινότητες αὗται ἀπετέ-

¹ Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἐγένετο συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπ' ἀριθμ. 36794 τῆς 17 Ἰουνίου 1958.